

پیشوایان مذهب شیعه^۱

دکتر منوچهر خدایار محبی

مقدمه

پیشوایان مذهب شیعه را میتوان بچهار گروه تقسیم کرد. اول گروه پیغمبران و انبیاء صلوات الله علیهم که آخرین آنان پیغمبر اسلام صلی الله علیه میباشد. بعقیده مسلمین این گروه از طریق وحی واسطه میان خداوند تبارک و تعالی و بندگان او هستند و سفارت دارند تا دستورات الهی را بمردم جهان ابلاغ کنند و آنانرا براه راست هدایت فرموده و از گمراهی باز دارند.

گروه دوم را در مذهب اهل سنت «خلفاء پیغمبر اسلام» و در مذهب شیعه «امامان دوازده گانه» تشکیل میدهند. ائمه شیعه از طرف مردم انتخاب نمیشوند بلکه منصوب از طرف خدا و پیغمبر اسلام میباشند وظیفه آنان ترویج قرآن و اسلام است. از این نظر مهمترین مبحثی که مذهب اهل سنت را از شیعه جدا میسازد اعتقاد شیعه بمسئله «امامت» است باین ترتیب در مذهب شیعه برای دانستن قرآن و احکام اسلام علاوه بر روش پیغمبر اسلام قول و فعل و تقریر ائمه علیهم السلام لازم و کافی است.

گروه سوم را «وکلاء ائمه» تشکیل میدهند. هر یک از ائمه شیعه برای اداره امور شیعیان در نقاط مختلفه و کلائی داشته اند که شرح حال آنان در کتب رجال مسطور است. این وکلاء را میتوان به دو گروه تقسیم کرد. گروه اول وکلاء ائمه

۱- از علاقمندان و صاحب نظران انتظار داریم نظریات خودشان را برای درج در مجله ارسال فرمایند.

یازده گانه شیعه هستند که در زمان حضور امام بسر برده اند و واسطه میان مردم و امامان علیهم السلام میباشند . گروه دوم و کلائی هستند که از زمان غیبت صغری بشرح زیر میان امام دوازدهم و شیعیان واسطه بوده اند :

۱- عثمان بن سعید .

۲- محمد بن عثمان .

۳- حسین بن روح .

۴- ابوالحسن علی بن محمد السمری که در سال ۳۲۹ فوت کرده است .

دوره مأموریت این عده از سال ۲۶۰ هجری شروع میشود و بسال ۳۲۹ هجری پایان می پذیرد و عصری آغاز میگردد که دوره چهارم نام دارد و زمان مراجع تقلید را تشکیل میدهد . گروه مراجع تقلید متعلق بدوره غیبت کبرای امام دوازدهم است که از سال ۳۲۹ هجری آغاز میگردد و تا کنون ادامه دارد و در رأس آنان ابو جعفر محمد بن یعقوب بن اسحق رازی کلینی قرار دارد . وظیفه این عده استنباط فروع احکام اسلامی و تحقیق و استخراج اخبار و روایاتی است که از پیغمبر اسلام صلوات الله علیه و آئمه اطهار علیهم السلام رسیده است . در مقابل این عده که دانا بمقررات دین مبین اسلام میباشند مردم قرار دارند که بعلمت عدم آشنائی با احکام اسلامی وظیفه دارند از آنان تقلید کرده و طبق فتوای مراجع تقلید عمل نمایند .

فصل اول

از کلینی تا طوسی

۱- ابو جعفر محمد بن یعقوب اولین و مهمترین مرجع تقلید شیعه است . محل تولد او در دهکده کلین (بروزن کلنگک) در قریه حسن آباد میان راه شهرستان ری به قم است . چون ابو جعفر در کلین متولد شده است او را «کلینی» و چون این دهکده از توابع شهرری است مشهور به «کلینی رازی» است . پدرش شیخ یعقوب نام دارد و از طبقه روحانی بشمار میرود .

چون کشور عراق در آن زمان مرکز خلافت اسلام و محل اقامت و کلاء امام

دوازدهم علیه السلام بود، کلینی در عراق اقامت داشت و بتحقیق و تدریس در علم حدیث مشغول بود تا اینکه در سال ۳۲۸ یا ۳۲۹ هجری در بغداد وفات یافت و در باب الکوفه داخل بازار نزدیک پل مشهور بغداد بخاک سپرده شد.

باین ترتیب از نظر منشاء اجتماعی محمد بن یعقوب اهل یکی از دهات ایران می باشد و از خانواده روحانی بشمار میرود. کلینی شخصیت ممتازی است که در رأس سایر مراجع شیعه قرار دارد، باین جهت او را «ثقة الاسلام» گفته اند که «او ثق ناس» است و کسی در میان اهل حدیث و مجتهدین بیای او نمیرسد و مقام ایشانرا ندارد.

تحصیلات و تحقیقات علمی کلینی بیشتر در علم رجال و حدیث و شرح حال ائمه شیعه است و از افتخارات او همین بس که مرجع تقلید بعدی شاگرد او است و از دریای دانش و بینش او بهره مند است.

تألیف کتب بسیاری را به کلینی نسبت داده اند که در کتب رجال مسطور است و مهمترین آنها عبارت است از:

۱- کتاب رسائل ائمه

۲- کتاب رد بر قرامطه

۳- کتاب تعبیر رؤیا

۴- کتاب رجال

۵- کتاب کافی

برای اطلاع بیشتر به تألیفات و شرح حال ثقة الاسلام کلینی به کتب رجال مخصوصاً رجال نجاشی و روضة العارفین سید هاشم بحرانی و جامع الاصول ابن امیر مبارک بن ابی الکریم و شرح تهذیب سید نعمت الله جزائری و ریحانة الادب محمد علی مدرس تبریزی میتوان مراجعه نمود.

با وجود اینکه کلینی تألیفات عدیده دارد باید دانست که اهمیت وی بیشتر بمناسبت کتاب کافی است. کتاب کافی در مدت بیست سال نوشته شده است. عدد اخبار کافی شانزده هزار و یکصد و نود و نه حدیث است که باصطلاح متأخرین پنجهزار و هفتاد

و دو حدیث آن صحیح است و یکصد و چهل و چهار حدیث آن حسن است و یک هزار و یکصد و شانزده حدیث آن موثق می باشد. سیصد و دو حدیث قوی و نه هزار و چهارصد و هشتاد و پنج حدیث آن ضعیف است.

مراجع تقلید بعد از ایشان در باره این کتاب تحقیقات فراوان کرده اند و حاشیه و شرح بر آن افزوده اند ولی آنچه مورد استفاده نگارنده قرار گرفته است شرح ملامحمد باقر مجلسی بر کتاب کافی است که بنام کتاب «مرآت العقول» معروف است. کلینی اول کسی است که اخبار را محبوب کرده و کتاب کافی او از کتب اربعه شیعه است در مذهب شیعه چهار کتاب در مرتبه اول اهمیت قرار دارد: اول کتاب کافی کلینی است و دوم «من لایحضره الفقیه» ابن بابویه سوم کتب «تهذیب الاحکام» و «استبصار» شیخ طوسی است. از این میان تنها کتاب کلینی است که در مرتبه اول قرار دارد.

از این اثر در جامع الاصول است که شیعه معتقدند که در سر هر صد سال هجری مجددی برای مذهب شیعه است. در رأس قرن دوم امام رضا علیه السلام و در سر قرن سوم محمد بن یعقوب کلینی و در سر قرن چهارم سید مرتضی است.

۲- **ابوالحسن علی بن موسی بن بابویه القمی** که معروف به ابن بابویه اول است در عصر کلینی می زیسته و در سال ۳۲۹ هجری در شهر قم فوت کرده است. کتب رجال مخصوصاً رجال شیخ طوسی و نجاشی و الفهرست و کتاب تنقیح المقال شیخ عبدالله مامقانی از وی سخن گفته اند. آنچه از رجال ابن داوود و فهرست ابن ندیم و رجال نجاشی بر می آید تألیفات (ابن بابویه اول) در باب فقه و اخبار و احادیث و شرح حال ائمه شیعه و فلسفه و منطق و طب است که برخی از آنها پسر شرح زیر عبارت است از:

- ۱- کتاب الوضوء ۲- کتاب الصلوة ۳- کتاب الجنائز ۴- کتاب الامامة و التبصرة من الحيرة ۵- کتاب الاملاء ۶- کتاب المنطق ۷- کتاب الاخوان ۸- کتاب النساء والولدان ۹- کتاب الشرايع ۱۰- کتاب الرسالة الی ابنة محمد بن علی ۱۱- کتاب التفسیر ۱۲- کتاب النکاح ۱۳- کتاب مناسک الحج ۱۴- کتاب قرب الاسناد ۱۵- کتاب التسليم و التمييز ۱۶- کتاب الطب ۱۷- کتاب المواریث ۱۸- کتاب الحج ۱۹- کتاب النوادر.

نتیجه آنکه کلینی و ابن بابویه هر دو در يك عصر میزیسته‌اند و ظاهر آدر یکسال فوت کرده‌اند ولی آنچه این دو تن را از یکدیگر جدا میسازد محل اقامت ایشان است که اولی در عراق سکونت داشت و بمناسبت اقامت و کلاء امام دوازدهم بیشتر مورد توجه شیعیان بود و دومی بمناسبت اقامت در قم توانست باندازه کلینی مشهور باشد. بدیهی است قم در آن زمان مورد علاقه و توجه شیعیان بود ولی شهرت و عظمت آن بپایه مرکز علمی عراق نمی‌رسید.

۳ - ابو جعفر محمد بن علی بن الحسین بن موسی بن بابویه رازی پس از کلینی دومین شخصیت مذهبی در میان مراجع تقلید شیعه است. لقب ابن بابویه دوم شیخ صدوق است.

صاحب تنقیح المقال مینویسد تاریخ تولد او بعد از وفات عثمان بن سعید در سال ۳۰۵ هجری (وکیل اول امام دوازدهم علیه السلام) و در ابتدای سفارت حسین بن روح است از طرفی نوشته است مدت عمر ابن بابویه دوم را هفتاد سال گفته‌اند اگر این خبر صحت داشته باشد تاریخ تولد او در حدود سال ۳۱۱ هجری است.

پدرش ابن بابویه اول است که شرح حال او گذشت. شیخ صدوق به نیشابور مسافرت کرد و باینجهت او را خراسانی گفتند. در سال ۳۵۵ هجری بیغداد مسافرت کرد سپس در سال ۳۸۱ قمری در شهرری وفات یافت و در محلی که امروز ابن بابویه نام دارد مدفون گردید.

شرح حال او در کتب معتبر رجال مخصوصاً رجال کبیر علامه حلی و رجال شیخ نجاشی و منهج المقال میرزا محمد استرآبادی و همچنین در نسخه المقال و روضات الجنات مسطور است.

در سال ۳۵۵ قمری که بیغداد رفت شیوخ فرقه امامیه از وی استماع حدیث نمودند و در این میان مهمترین شاگردان او «شیخ مفید» است که مرجعیت تقلید را بعد از وی عهده‌دار است.

نجاشی در کتاب رجال خود یکصد و نود کتاب از تألیفات شیخ صدوق را نام میبرد

که در باب اصول عقائد شیعه و اخبار و احادیث فقهی و رجال و تفسیر قرآن است ولی آنچه او را از سایرین ممتاز میسازد کتاب «من لایحضره الفقیه» است که پس از کتاب کافی بهترین مرجع فقهی شیعه است. این کتاب چهار مجلد و ششصد و شصت باب است. مجلد اول مشتمل است بر هشتاد و هفت باب. مجلد دوم دو بیست و بیست و هشت باب. مجلد سوم مشتمل است بر هفتاد و هشت باب. مجلد چهارم مشتمل است بر یکصد و هفتاد و سه باب. جمیع آنچه از مجلد اول است از اخبار هزار و شصت و هجده حدیث است و جمیع آنچه در مجلد دوم است یک هزار و شصت و هفتاد حدیث است. جمیع آنچه در مجلد سوم است محصور است در یک هزار و سیصد و پنج حدیث. آنچه در مجلد چهارم است مخصوص است به نهصد و سه حدیث بشرح زیر:

۱ - جمیع مسانید جلد اول هفتصد و هفتاد و هفت حدیث است بعلاوه هفتصد و چهل و یک حدیث مرسل دارد.

۲ - جلد دوم دارای ۱۰۶۴ حدیث مسند و ۵۷۳ حدیث مرسل.

۳ - جلد سوم دارای ۱۲۹۵ حدیث مسند و ۵۱۰ حدیث مرسل.

۴ - جلد چهارم دارای ۷۷۷ حدیث مسند و ۱۲۶ حدیث مرسل.

پس جمیع احادیث مسنید این کتاب ۳۹۱۳ حدیث است و مرسل آن ۲۰۵۰ حدیث میباشد.

۴ - شیخ مقید ابو عبد الله محمد بن النعمان در روز یازدهم ذی قعدة در سال ۳۳۳ یا ۳۳۶ یا ۳۳۸ قمری در «واسط» یا «عکبر» متولد شد و در شب جمعه سوم رمضان سال ۴۱۳ قمری وفات کرد و در کاظمین مدفون گردید.

تحصیلات او بیشتر در رشته فقه و علم کلام بود و در عصر عضدالدوله دیلمی از مراجع تقلید شیعه بشمار میرفت. شیخ صدوق و ابن قولویه قمی و ابن جنید از اساتید او هستند.

هنگام اقامت در عراق شاگردانی نظیر سید مرتضی و سید رضی و شیخ طوسی و شیخ نجاشی و شیخ ابوالفتح کراچکی را تربیت کرد. شیخ نجاشی که از شاگردان فخریه

او است در کتاب خود دوست تألیف از شیخ مفید نام برده است .

در «قصص العلماء» مذکور است که عضدالدوله دیلمی چون آوازه عظمت و قدرت شیخ مفید را شنید مر کبی خاص باسرافزار زرین و یکصد دینار زر خلیفتی که هر دیناری ده دینار بود و یک غلام عطا کرد و هر روز ده من نان و پنج من گوشت برای مجلس او مقرر داشت و جبهه دستار نیکو بدو عطا کرد .

چون سلاطین آل بویه بیفداد مسلط بودند و زمام امور را در دست داشتند از شیخ مفید حمایت می کردند در نتیجه قدرت شیعه روز افزون گشت و شیخ از موقعیت استفاده کرد و تحولاتی در طرز تحقیق در استنباط فروع شیعه بوجود آورد و اصول و قواعدی وضع کرد که مقدمه تجزیه شیعه به دو گروه اصولی و اخباری گردیده بهمین جهت او را «رئیس الملة» لقب دادند .

جهت تحقیق بیشتر در شرح حال او میتوان به کتب رجال مخصوصاً کتاب مجالس قاضی نورالله وسید مرتضی و کتاب مصابیح القلوب مراجعه کرد . سپس تاریخ امامیه ابن طبری و فوائد در جالیه بحر العلوم را مطالعه نمود و بالاخره کتاب مقایس شیخ اسدالله کاظمینی و احتجاج شیخ طبرسی و بیجار الانوار مجلسی را بر آن ها افزود .

۵ - **ابو القاسم علی بن الحسین بن موسی بن ابراهیم بن موسی کاظم علیه السلام** که معروف به سید مرتضی و علم الهدی و زوال مجدین است سلسله نسب او از طرف پدر به امام موسی کاظم علیه السلام و از طرف مادر به امام زین العابدین میرسد . در سال ۳۵۵ قمری متولد شد و مانند غالب مراجع آن زمان در بغداد سکونت داشت تا اینکه در تاریخ پنجم محرم و یا بیست و دو و یا بیست و پنج ربیع الاول سال چهارصد و سی و شش قمری وفات کرد و در کاظمین مدفون گردید .

تحصیلات خود را نزد اساتیدی نظیر حسین بن علی بن بابویه برادر شیخ صدوق و همچنین شیخ مفید با انجام رسانید و سپس در عراق بتدریس مشغول گشت و شاگردانی چون شیخ طوسی و ابن براج بجامعه شیعه تحویل داد که پس از وی مرجعیت شیعه را بعهده گرفتند و هر کدام در تاریخ مذهب شیعه اهمیتی مخصوص دارند .

سیدمرتضی مجتهدی ثروتمند و مالک بود و از طبقه روحانی بشمار میرفت . در زمان وی دین اسلام بچهار مذهب رسمی (شافعی - حنفی - مالکی - حنبلی) تقسیم گردید سیدمرتضی از موقعیت استفاده کرد و از خلیفه وقت خواست تا اجماع بر پنج مذهب نمایند و شیعه دوازده امامی را نیز مذهب پنجم بشناسند . خلیفه برای انجام این امر مبلغی در حدود دوست هزار تومان مطالبه کرد سیدمرتضی تعهد کرد نصف این مبلغ را از مال خود بدهد ولی خلیفه قبول نکرد شیعیان هم برای پرداخت بقیه اقدام نکردند در نتیجه آنطور که مؤلف «قصص العلماء» نوشته است سیدمرتضی از زحمت خود نتیجه ای نگرفت و رسمیت بهمان چهار مذهب اختصاص یافت .

تألیفات سیدمرتضی بیشتر در باب فقه و اصول و تفسیر قرآن و ادبیات اسلام است دیوانی دارد که دارای بیست هزار بیت است . معروف ترین آثار او کتاب «الشافی» در امامت و کتاب «امالی المرتضی» در ادبیات است . برای کسب اطلاع از بقیه تألیفات و شرح حال او میتوان «روضه البهیة» سیدشفیع بروجرودی و «جلداول قوانین» میرزای قمی و «رجال» شیخ نجاشی و «خلاصه رجال» علامه را بر سایر کتب رجال افزود .

۶ - ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان مشهور است به «کراچکی» . کراچک قریه ایست در واسط در عراق که از مراکز شیعه بشمار میرود . شیخ ابوالفتح از فقهاء بزرگ شیعه و از شاگردان شیخ مفید است بعلاوه از علمای معاصر با سیدمرتضی و شیخ طوسی بشمار میرود که در سال ۴۴۹ هجری فوت کرده است . مؤلفین کتب رجال تألیفات زیادی از وی نام برده اند که مشهورترین آنها کتاب «کنز الفوائد» است .

۷ - ابوجعفر محمد بن حسن بن علی طوسی معروف است به شیخ الطائفة و شیخ الامامیه که در ماه رمضان سال سیصد و هشتاد و پنج قمری متولد شده است . طوسی پس از هفتاد و پنج سال زندگی در شب دوشنبه بیست و دوم محرم سال چهارصد و شصت قمری در نجف وفات یافت .

باین ترتیب شیخ مذهب امامیه از بزرگترین علمای نیمه اول قرن پنجم هجری است که معادل باقرن یازدهم میلادی میباشد .